DOI :https://doi.org/10.5281/zenodo.15253263 ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଓ 'ବ୍ରଜବିହାର' କାବ୍ୟ : ଏକ ଅନୁଶୀଳନ

ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସାହୁ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସାର :

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାର ଜଣେ ପ୍ରମୁଖ କବି ହେଲେ ଦାଶରଥି ଦାସ। ତାଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ବ୍ରଜବିହାର ନାମକ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କାବ୍ୟ ରହିଛି। ଏହା ଏକ କୃଷ୍ଣରସାତ୍ମକ ଦୀର୍ଘ କାବ୍ୟ। ଏହାର ନାୟକ ହେଲେ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ନାୟିକା ହେଲେ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଗୋପାଙ୍ଗନା। ତେଣୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାଖେଳା ହିଁ କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ। ପୁଣି କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱାରକାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଥୁରାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତର ଓ ଗୋକୁଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋତମ ଅଟନ୍ତି। ତେଣୁ ତାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ଗୋପଲୀଳା ବା ବ୍ରଜଲୀଳା ହେଉଛି ଶ୍ରେଷ୍ଠ। କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ବ୍ରଜଲୀଳାକୁ ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଏବଂ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କାବ୍ୟର ନାମକରଣକୁ ବ୍ରଜବିହାର ରଖିଛନ୍ତି। ତେଣୁ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଓ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ବ୍ରଜବିହାରକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ସହ ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରାର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଉପସ୍ଥାନା କରିବା ହେଉଛି ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ମୁଖ୍ୟ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

ବ୍ରଜବିହାର, ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପରମ୍ପରା, ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱ, ଗୋପୀତତ୍ତ୍ୱ, ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ, ଗୁରୁବାଦ।

(ଏକ)

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗର ଅବସାନ ପରେ ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ମଧ୍ୟଯୁଗ। ଏହାର ସମୟସୀମା ପ୍ରାୟ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟକାଳୀନ ବା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ। ଏହାକୁ ମ୍ଳ୍ନଯୁଗ ବ୍ୟତୀତ ରୀତି ଯୁଗ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ। କାରଣ,ଏହି ସମୟରେ ସୃଷ୍ଟ କାବ୍ୟ କବିତାମାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏକ ଶୈଳୀ ବା ରୀତିରେ ରଚିତ । ପୁଣି ଉକ୍ତ ଯୁଗର କବିମାନେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଳଙ୍କାରକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିବାରୁ କେହି କେହି ଏହାକୁ ଆଳଙ୍କାରିକ ଯୁଗ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ କରିଥାନ୍ତି। ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର କାବ୍ୟପରମ୍ପରା ହେଉଛି ରୀତିଯୁଗୀୟ କବିମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ। ତେଣୁ ରୀତିଯୁଗୀୟ କବିମାନେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତିସ୍ପର୍ଦ୍ଧାରେ ମାତୃଭାଷାରେ ସାହିତ୍ୟ ସର୍ଜନା କରୁଥିବାରୁ ସଂସ୍କୃତ ରୀତି, ଶୈଳୀ ଓ କାବ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ବଂଚାଇ ରଖି ଅନୁରୂପ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଏବଂ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସଂସ୍କୃତ କବିମାନଙ୍କ ଶୈଳୀ ଓ ଆଦର୍ଶକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ। ତେଣୁ ଏହି ଯୁଗ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ନୂତନ ଧାରାର ସୂତ୍ରପାତ ଘଟାଇଲା। ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟ ସହ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟର ଉନ୍ମେଷ ହେଲା। ରାଜପୁତ୍ର ଓ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କୁ ନେଇ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ଓ ପୁରାଣ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଆଧାର କରି ଅନେକ ପୌରାଣିକ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା। ଫଳସ୍ୱରୂପ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଉଭୟ ପ୍ରକାର କାବ୍ୟଦ୍ୱାରା ସମୃଦ୍ଧଶାଳୀ ହୋଇପାରିଥିଲା। ଏହି ଯୁଗର ସାହିତ୍ୟକୁ ନିଜ କାବ୍ୟପ୍ରତିଭା ଦ୍ୱାରା

ଯୋଗାଯୋଗ :
ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସାହୁ, (ଗବେଷକ)
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ରେଭେନ୍ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ
Email : pradyumnasahu814@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-8587-5777

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୩.୧୧.୨୦୨୪	୧୦.୦୧.୨୦୨୫	୨୫.୦୨.୨୦୨୫	୧.୦୩.୨୦୨୫

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ସାହୁ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ; ୨୦୨୫। କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଓ 'ବ୍ରଜବିହାର' କାବ୍ୟ : ଏକ ଅନୁଶୀଳନ। ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୦, ସଂଖ୍ୟା : ୦, ପୃଷ୍ଠା :୫୭-୬୫।

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ

Quick Response Code:

Available online at : https://pracheenews.com/

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15253263
Article No - BPPP00280

ପରିପୁଷ୍ଟ କରିଥିବା କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହେଲେ, ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଲୋକନାଥ ବିଦ୍ୟାଧର, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ପ୍ରଭୃତି । ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଏହି ଯୁଗର ଆଉ ଜଣେ ଯୁଗଜନ୍ମା କବି ହେଲେ ଦାଶରଥି ଦାସ । ଯିଏକି ନିଜ କାବ୍ୟକୃତି ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଆ ବାଣୀ ଭଣ୍ଡାରକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ଥାଇ 'ବ୍ରଜବିହାର' ନାମକ ଏକ କୃଷ୍ଣକାବ୍ୟ ରହିଛି । ବହୁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ରଚନା ।

କବି ପରିଚୟ :

ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସମୟର ଅନେକ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମୟ ବା ପରିଚୟ ସଠିକ୍ ଭାବେ ନିରୁପଣ କରିବା ଏକ କଷ୍ଟସାଧ ବ୍ୟାପାର । କେତେକ କବି ନିଜ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ଜନ୍ମ ସମୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଯାଇଥିବା ବେଳେ ପୁଣି କେତେ କବି ନିଜ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସୂଚନା ହିଁ ପ୍ରଦାନକରି ନଥାନ୍ତି। ଯାହା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କ ରଚନାର ବିଭିନ୍ନ ଉପାଦାନ ଯଥା- ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ବା ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଷୟ, କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଘଟଣା, ଯୁଦ୍ଧ, ତତ୍କାଳୀନ ଧାର୍ମିକ ଚିତ୍ର, ଭାଷା, ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି କବିଙ୍କ ଜନ୍ମଜାତକ ବା ପରିଚୟ ନିରୂପଣ କରାଯାଇଥାଏ। ବ୍ରଜବିହାରରେ କବି ନିଜ ଜନ୍ମଜାତକ ତଥା ପିତାମାତାଙ୍କ ସଂମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ କିଛି ସୂଚନା ଦେଇନାହାନ୍ତି। କେତୋଟି ମାତ୍ର ପଂକ୍ତିରେ ନିଜ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଓ ନିଜ ଗୋତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଏହି ପଂକ୍ତିକୁ ଆଧାରକରି କୁହାଯାଏ ପାରେ ଯେ, ସେ ଜଣେ ସିଠି କରଣ ବା ଶିଷ୍ଟ କରଣ ବଂଶର ଦାୟାଦ ଓ ଗୋତ୍ର ଥିଲା କାଶ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରଣପୁର ମଣ୍ଡଳ। କାବ୍ୟର ୯ମ ଓ ୧୦ମ ବୋଲିରେ କବି ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା -

"କାଶ୍ୟପ ଗୋତ୍ରେ ହୋଇ ଜାତ ।
ସିଠି କରଣ କୂଳେ ଖ୍ୟାତ ॥ (୯ମ ବୋଲି)
ରଣପୁର ମଣ୍ଡଳେ ମୋର ବାସ ।
ନାମ ବିଦିତ ଦାଶରଥି ଦାସ ॥"(୧୦ମ ବୋଲି)

ତେଣୁ ସେ ଜୀବନର ପରିଣତ ବୟସରେ ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ହିଁ ଅତିବାହିତ କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ଦେହାନ୍ତ ହୋଇଛି । ସେ ତାଙ୍କ ରଚିତ ବିଶାଳ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରେ ବା ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକରେ ଥରେ ହେଲେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବନ୍ଦନାଗାନ କରି ନାହାନ୍ତି, ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତାଙ୍କ ମନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରସ ସାଗରରେ ଗଭୀର ଭାବେ ନିମଜ୍ଜିତ ଥିଲା। ତେଣୁ କବି ଓ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟଧାରାଟି ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଧାରାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ। ପୁଣି କବିଙ୍କୁ ବ୍ରଜ ଶିରୋମଣି ରୂପେ ଏକ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ରୂପେ ଗଢି ତୋଳିବାରେ ମୂଳପୁରୁଷ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ କଣ୍ଠ ଦାସ । ତେଣୁ କାବ୍ୟର ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି ଅର୍ଘ୍ୟ ଅର୍ପଣ ସ୍ୱରୂପ ନିଜ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ନାମକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଯଥା–

"ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ଗୋସାଇଁ ।
ପାଦ ଆଶ୍ରେ ଏହୁ ରସ ବସାଇ ॥ (୧ମ ବୋଲି)
ଗୁରୁଦେବ କଣ୍ଠଦାସ ପଦେ ସେବି।
ଦେଶ ଭାଷାରେ ଗୋକୁଳ ଲୀଳା ଭାବି ॥ (୨ୟ ବୋଲି)
ଜୀବକାରଣ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ଦାସ ଗୋସାଇଁ।
ମହାରସ ଦେଶଭାଷା ପାଦେ ବସାଇ ॥ (୩ୟ ବୋଲି)

ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିଜକୁ ଅଜ୍ଞ,ମୂର୍ଖ,ଅଣ୍ଡିତ ଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ କରି ନିଜର ଅହଂକାର ଶୂନ୍ୟ ଭାବକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଠିକ ସେହିପରି କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ କାବ୍ୟର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଏହିରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଏଥି ସହିତ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ହିଁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ କବିତ୍ୱ ଭାବ ସ୍ଫୁରିତ ହୋଇଛି, ଯାହା ଫଳରେ ସେ ଏହି ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ରଚନା କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଛନ୍ତି।

ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ତାଙ୍କର ଅହଂକାର ଶୂନ୍ୟ ତଥା ଉଦାରବାଦୀ ମନୋଭାବ। ଏହାସହ ସେ ଜଣେ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଗୁରୁଙ୍କ ମହିମା ବଖାଣିବା ସହ ସେମାନଙ୍କର ଆଶିର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ରୀତିରେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ଷଷ୍ଠ ବୋଲିର ଆଦ୍ୟରେ ଅଷ୍ଟ ଚତୁଃଷଷ୍ଠୀ ଗୁରୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି। ଏବଂ ସଂସାର ସାଗରେ ନିଜ ଜୀବନ ରୂପକ ନୌକାକୁ ଗୁରୁଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ପାରି ହେବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

(ଦୁଇ)

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ସମୟ ଖଣ୍ଡ

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରାୟତଃ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଇଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ। ଖଣ୍ଡିଏ 'ବ୍ରଜବିହାର' କଟକ ଜିଲାର ଡାଳିଯୋଡ଼ାବାସୀ ଭାଗିରଥି ଖରସୁଧା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସ(ଟ୍ଟନାୟକ)ଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଓ ଅନ୍ୟଟି ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମୋଟ ପଦସଂଖ୍ୟା ୯୯୮ଟି ବୋଲି। କବି ତାଙ୍କ ବ୍ରଜବିହାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଣୟ କଳହ ମାନ ଓ ମିଳନାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୀରକେଶରୀ ଦେବ(୧୭୩୭-୯୨)ଙ୍କ ୧୩ଅଙ୍କ କନ୍ୟା ମାସ ୫ମୀ ଗୁରୁବାର ଦିନ ଶେଷ ହୋଇଥଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ। ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ବ୍ରଜବିହାର' କାବ୍ୟଟି କୃପାସିନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର'ର ପ୍ରାୟ ୨୫/୩୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା। ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କ ନାମ ଭଣିତା ଥାଇ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରଚନା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏନାହିଁ। ତେଣୁ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଘ୍ୟ। ଦାଶରଥିଙ୍କ ଏହା ଏକ କୃଷ୍ଣରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ । ତତ୍କାଳୀନ ଜନ ମାନସରେ ବହୁ ଆଦୃତ ହୋଇପାରିଥିଲା; ଯାହାକି ତାହାର ଅନେକ ପ୍ରତିଲିପିରୁ ଜଣାପଡେ। ପୁଣି ଯଦି କାବ୍ୟର କଳେବରକୁ ଦେଖାଯାଏ ବ୍ରଜବିହାର ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଦଶଟି ବୋଲିରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ। କବି କାବ୍ୟରେ ଯଦିଓ ନିଜ ଜନ୍ମସମୟ ବା ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ଆଦିର ସୂଚନା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି; ତଥାପି ମଧ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ଦଶମ ବୋଲିର ଶେଷରେ ଉକ୍ତ ବୋଲି ଗୁଡ଼ିକର ସମାପ୍ତି କାଳ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି। ଯାହା ଫଳରେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ରଚନାର ସମୟସୀମା ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ କବି ଗୋପୀନାଥ ଦେବ(ଖ୍ରୀ ୧୭୨୦-୨୭) ଓ ଗଜପତି ଦ୍ୱିତୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ(୧୭୨୭-୩୬)ଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଥିବା ଜଣାପଡ଼େ । ଯଥା-

"ଗୋପୀନାଥ ଦେବ ତ୍ରିଅଙ୍କ ମାର୍ଗଶୀର ।
ପାତ୍ର ଭଗବାନ ପାଦ ଭ୍ରମରବର ॥
ସଦାବ୍ରତୀ ସଦାମତି ହରି ଭକତି ।
ଭୋଗ ପହଣ୍ଡ ଗୁଣ୍ଡିଚା ମୋହନ କୀର୍ତ୍ତି ॥
ଏହି ସମୟେ ଏ ବୋଲି ହେଲା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।
ଦାଶରଥି ଦାସ ସେବେ ପଦମଚରଣ । (୩ୟ ବୋଲି)
ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି ସହସ୍ର ପଦରେ ।
ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ତିନି ଅଙ୍କ ଭାଦ୍ରବରେ ॥"(୪ର୍ଥ ବୋଲି)

କବି ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲିକୁ ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କ ୩ୟ ଅଙ୍କର ମାର୍ଗଶୀର ଓ ଭାଦ୍ରବ ମାସ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୨୬-୨୭ରେ ଶେଷ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ। ସେହି ସମୟରେ ଭଗବାନ ଭ୍ରମରବର ତାଙ୍କର ପାତ୍ର ଥିଲେ।

ତାହାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭକରି କବି ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା କରିଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଏହାପରେ ପୁଣି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯଥା-

"ଚାରି ସହସ୍ର ଆଠଶ ବତିଶ । କଳିଯୁଗ ଭୋଗ ଏତେ ବରଷ ॥
ଶକାବ୍ଦ ଜାଣ ଷୋଳଶ ତେପନ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମହାରାଜନ ॥
ଆଠ ଅଙ୍କ କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ । ବ୍ରଜବିହାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ॥"
(୧୦ମ ବୋଲି)

ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ କବି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ରଚନା ଗୋପୀନାଥ ଦେବ(ଖ୍ରୀ ୧୭୨୦-୨୭)ଙ୍କ ସମୟରୁ ଆରଂଭ କରି ଗଜପତି ଦ୍ୱିତୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ(୧୭୨୭-୩୬)ଙ୍କ ସମୟରେ ୮ମ ଅଙ୍କ କୁମାରପୂର୍ଣ୍ଣିମା(ଆଶ୍ୱିନ ମାସ) ଶକାବ୍ଦ ୧୬୫୩ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୭୩୧ରେ କାବ୍ୟ ରଚନା ପାରିସମାପ୍ତି କରିଥିବାର ମନେହୁଏ।

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ କବି ବୋଲି, ସ୍କନ୍ଧ, ଛାନ୍ଦ ତଥା ଆ୍ୟାୟକୁ ଏକ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି। ତେଣୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାନ୍ଦକୁ 'ବୋଲି' ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ। କାବ୍ୟର କିଛି ବୋଲି ଭିତରେ ପ୍ରଥମଭାଗ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ କିମ୍ବା ଉତ୍ତର ଭାଗ ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି। ଏପରି ବିଭାଗୀକରଣ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ବୋଲିରେ ଥିବା 'ପଦବିଶେଷ' ଲକ୍ଷଣଜନିତ କ୍ଳାନ୍ତିକୁ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ରାରେ ଦୂର କରିବା। ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୋଲି ପ୍ରାୟତଃ ଏକ ସହସ୍ର ବା ତହିଁରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଦରେ ରଚିତ। ଯଥା ପଦଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ହେଲା - ୧ମ ବୋଲି -୧୦୦୯ ପଦ, ୨ୟ ବୋଲି-୨୦୨୩ ପଦ, ୩ୟ ବୋଲି -୨୦୦୪ ପଦ, ୪ର୍ଥ ବୋଲି-୧୦୧୦ ପଦ, ୫ମ ବୋଲି -୧୦୦୫, ୬ଷ୍ଠ ବୋଲି – ୯୯୫, ୭ମୀ ବୋଲି – ୧୦୩୬, ୮ମ ବୋଲି-୧୦୦୬, ୯ମ ବୋଲି– ୧୦୫୩, ୧୦ମ ବୋଲି – ୨୦୦୦ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଦଶଟି ବୋଲିର ପଦ ସଂଖ୍ୟା ୧୩୧୪୨ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଭଳି ଜଣାପଡେ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୋଲି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗ ଓ ଅକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟାରେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି। ଯଥା- ପ୍ରଥମ ବୋଲି-ଚକ୍ରକେଳି(ଏକାଦଶାକ୍ଷରୀ),ଦ୍ୱିତୀୟ ବୋଲି-ଲୀଳାସାଗର ବାଣୀ(ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷରୀ),ତୃତୀୟ ବୋଲି-ଦେଶାକ୍ଷବାଣୀ(ତ୍ରୟୋଦଶାକ୍ଷରୀ), ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି-ଭୂତକେଳି ବାଣୀ(ଚର୍ତୁଦଶାକ୍ଷରୀ), ପଞ୍ଚମ ବୋଲି–ଖେମଟା ବୃତ୍ତ (ଦଶାକ୍ଷରୀ), ଷଷ୍ଠ ବୋଲି– ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବାଣୀ(ଷୋଡ଼ଶାକ୍ଷରୀ), ସପ୍ତମ ବୋଲି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ– ଗୋପକେଳି(ଅଷ୍ଟାଦଶାକ୍ଷରୀ) ଓ ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧ(ବିଂଶାକ୍ଷରୀ), ଅଷ୍ଟମ ବୋଲିର ମଧ ଉଭୟ ଭାଗ-କୁଂଚିତକେଶୀ ବାଣୀ(ଦଶାକ୍ଷରୀରେ), ନବମ ବୋଲି– ଭାଗବତ ବୃତ୍ତ (ନବାକ୍ଷରୀ) ଓ ଦଶମ ବୋଲି– ରସସାଗର ବାଣୀ(ଏକାଦଶାକ୍ଷରୀ)ରେ ରଚିତ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ କବି ପ୍ରାୟତଃ ବୋଲି ଭିତରେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ, ସ୍ୱରଚିତ ହିନ୍ଦୀ ଓ ଓଡିଆ ଭାଷାର କ୍ଷୁଦ୍ରଗୀତ ମଧ ଦେଇଛନ୍ତି।

ରୀତି ଯୁଗୀୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାବ୍ୟ ବା ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ। ଗ୍ରନ୍ଥାକାର ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ସମାପ୍ତି କରିବା ପାଇଁ ଇଷ୍ଟ ଦେବାଦେବୀଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥାନ୍ତି। କେହି କେହି ଆର୍ଶୀବାଦମୂଳକ ବା ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ବ୍ରାଜବିହାର କାବ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୋଲିରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଦୀର୍ଘ ମଙ୍ଗଳାଚରଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକ ନୂତନ ପନ୍ଥାର ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି। ଏହି ଦଶଟି ବୋଲିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ମଧ୍ୟରୁ କେତୋଟି ନମସ୍କାରାତ୍ମକ ଓ ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ। ଏହି ମଙ୍ଗଳାଚରଣରୁ ଜଣାଯାଏ, କବି ଜଣେ ଆଦର୍ଶ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଥିଲେ।

ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ସତତ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ଓତଃପ୍ରୋତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଯାହା ଜଣାପଡେ ଯେ ଗୋକୁଳସୁନ୍ଦର, ଅଖିଳମୋହିନୀ, ନବକିଶୋରୀ, କୃଷ୍ଣବାନ୍ଧବି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଉପାସକ ଥିଲେ। କବି ଦାଶରଥି ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିଲେ ମଧ୍, ତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଥରେ ହେଲେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଧରି ନାହାନ୍ତି। ତାଙ୍କ ମନ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ଏପରି ମଜ୍ଜିଥିଲା ଯେ, ସେ ବ୍ରଜବିହାର ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୀଳାସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ କରିଛନ୍ତି ।

ବ୍ରଜାବିହାର କାବ୍ୟରୁ ଜଣାପଡେ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଥିଲେ ଜଣେ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ପନ୍ଥୀ। ତେଣୁ କବି ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତପୁରାଣ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଶ୍ରୀଭାଗବତ ପ୍ରଭୃତିର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରି ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରି ପ୍ରାମାଣିକତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି। ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ, ସନାତନ ରୂପ-ଗୋସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳା-ରସ ବିଷୟକ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରୁ କବି ବହୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି। ସେ 'ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ' ଓ ସଂସ୍କୃତ 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ'କାବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରୁ। ଏହା ସହ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମାବେଶ, ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ, ଭାଷାଶୈଳୀଦ୍ୱାରା ବହୁ ରୂପରେ ଅନୁପ୍ରାଣୀତ। ତେଣୁ ସେ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ସହ କାବ୍ୟର ଏକାଧିକ ସ୍ଥଳରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି,ଯଥା-

"ବ୍ରହ୍ମବଇବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ବାଣୀ ।
ସଂଶୟ ମନରୁ ତେଜିଲେ ଶୁଣିର" (୧୦ମ ବୋଲି)

"ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକେ ଜୟଦେବ କହେ ।
ଏହିଦିନ ନନ୍ଦ ରାଧାସଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣ ପେଷେ ଗୃହେ ।।"(୬ଷ୍ଠବୋଲି)

"ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଚରିତ ଭେଦ।
ବିଚାର ଜନେ କର ଆସ୍ୱାଦ ।।
ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ କହେ ଯା ପୂର୍ବେ ।
ସେହି ଅବଶେଷ ରଚଇ ଏବେ"।। (୮ମ ବୋଲି)

ଉପରୋକ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଓଡିଆ ଭାଗବତର ଦଶମସ୍କନ୍ଧର ଗୋପଲୀଳାରୁ ମଧ୍ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ ସାର ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ମୂଳ ହେମସୂତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି, ଏହି ସୂତ୍ରରେ ରତ୍ନ ଗୁନ୍ଥି ବୈଷ୍ଣବୀୟ ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ ରୂପକ ରତ୍ନମାଳା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଯାହାକି ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ଯଥା-

"ଭାଗବତ ଦଶମମୂଳ ହେମସୂତ୍ର ।
ରତ୍ନ-ରୂପକୃତ-ଲୀଳାମୃତ ଚରିତ୍ର ।।" (୩ୟ ବୋଲି)

"ଶ୍ରୀ ଭଗବତ କ୍ଷୀର ପୂରିତ ମନ୍ଥି ଉଦ୍ଧରି ଲବଣୀ ।
ସାଧୁ ମୁଖରେ ପରିପାକରେ ସର୍ବସାର ଘୃତ ପୁଣି ।।" (୭ମ ବୋଲି)

"ଶ୍ରୀ ଭଗବତ ସର୍ବରସ ଠୁଳ ।
ଭକତଜନ ଭାବ ଯହିଁ ମୂଳ।।" (୧୦ମ ବୋଲି)

ଏହି କାବ୍ୟର ରଚନା କାଳ, ଓଡିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବବିଚାର ପ୍ରାବଲ୍ୟର ସମୟଖଣ୍ଡ। ବିଷ୍ଣୁଙ୍କଠାରେ ଉପାସନା ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରଭାବିତ ଚିନ୍ତା ଚେତନାକୁ ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଇଥାଏ। ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ଦର୍ଶନ ଭାରତରେ ବହୁଳ ପ୍ରସାର ହୋଇଛି। ଜୟଦେବଙ୍କ ଦଶାବତାର ପରିକଳ୍ପନା ଏହାର ଉଦାହରଣ। ସମୟକ୍ରମେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ଦର୍ଶନ ଉତ୍କଳୀୟ ଓ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଭେଦରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଉଭୟ ଦର୍ଶନର ମୂଳଭାବ ଭକ୍ତି ଓ ସମର୍ପଣ।। ଜୀବ-ପରମ ଭାବର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ ସମର୍ପଣ। ପୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମହିମା ଗାନ ଓ ଶ୍ରବଣ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଚରମ ବିଧି। ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଓ ତ୍ରିଶକ୍ତି ଆଧାର- ସନ୍ଧିନୀ, ସମ୍ବିଦିନୀ ଓ ହ୍ଲାଦିନୀ।

ବୈଷ୍ଣବମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହ୍ଲାଦିନୀ ରୂପ ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି। ଏହି ହ୍ଲାଦିନୀ ରୂପ ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ଲୀଳା। ଲୀଳାର ଭୂମି ଦ୍ୱାପର ଯୁଗର ଗୋପପୁର। ବୈଷ୍ଣବମାନେ ସେଥିପାଇଁ ଗୋପଲୀଳାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି। କୃଷ୍ଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟବନ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ ଲୀଳାମୟ ପୁରୁଷ। ମୁଖ୍ୟତଃ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଭାବାଦର୍ଶ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରାଧାତ୍ୱ ଓ ଗୋପୀତ୍ୱର ସମାବେଶ, ସେହି ଜୀବନାଦର୍ଶକୁ ଆଧାରକରି ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖା ଯାଇଛି। ସେହି ଧାରାର ଅନ୍ୟତମ ଉଦାହରଣ, ଦାଶରଥିଙ୍କ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ।

(ତିନି)

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ

କବିଙ୍କ 'ବ୍ରଜବିହାର' ହେଉଛି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ରଜଲୀଳାର କାବ୍ୟାୟନ। ତେଣୁ ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାଲ୍ୟଲୀଳାକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପେ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହ କୁଞ୍ଜ ଲୀଳାଦି ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହାର ନାୟକ ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ। ନାୟିକା, ଶ୍ରୀରାଧା ଏବଂ ଗୋପପୁରବାସୀ। ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ଲୀଳା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ସୂଚନା ରହିଛି, ତାହା- ବ୍ରଜ ବା ଗୋପଲୀଳା, ମଥୁରା ଲୀଳା ଓ ଦ୍ୱାରକା ଲୀଳା। କୁହାଯାଏ, ବ୍ରଜରେ କୃଷ୍ଣ ପୂର୍ଣ୍ଣତମ, ମଥୁରାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତର ଓ ଦ୍ୱାରକାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ। ଏଣୁ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଲୀଳାପୁରୁଷୋତ୍ତମ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବନ୍ତ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣତମ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ହିଁ ସମ୍ମାନ ଦିଅନ୍ତି। ପୁଣି ବ୍ରଜର କୃଷ୍ଣ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ମଥୁରାରେ କୃଷ୍ଣ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ

ଦ୍ୱାରକାରେ କୃଷ୍ଣ ଐଶର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତୀକ। ଦାଶରଥି ଦାସ ଏହି ଭାବାଦର୍ଶର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରତୀକ। ତେଣୁ ଏହାର କଥାବସ୍ତୁକୁ ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରେ।

କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟକୁ ପରମ୍ପରାକ୍ରମେ ପ୍ରସରି ଆସିଥିବା ପୂର୍ବସୁରୀଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ସମ୍ବାଦ ଶୈଳୀକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି। ତେଣୁ କାବ୍ୟଟି ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାରଦ ଓ ନଳକୂବର ବକ୍ତା-ଶ୍ରୋତା ଛଳରେ ରଚିତ। ଏଥିରେ ବକ୍ତା ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦାତା ହେଉଛନ୍ତି ମହର୍ଷି ନାରଦ ଓ ଶ୍ରୋତା ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ହେଲେ ନଳକୂବର। ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମ ବୋଲିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ, ଗୋଟିଏ ଦିନରେ ମହର୍ଷି ନାରଦ ତପୋବନ୍ତ ଥିବାବେଳେ କୁବେରର ପୁତ୍ର ନଳକୁବର ପୁରରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଛନ୍ତି। ପୂର୍ବେ ନାରଦଙ୍କଦ୍ୱାରା ନଳକୂବର ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇ ଗୋପରେ ଯାମଳାର୍ଜୁନ ବୃକ୍ଷଭାବେ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା। ସେ କିପରି ଭାବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗଲାଗି ବୃକ୍ଷରୂପୀ ଅଭିଶାପରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲା ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ନଳକୂବର ପୁରକୁ ଆସିଥିଲେ। ବୀଣାବାଦ୍ୟ କରି ନାରଦ ଅଳକା ଭୁବନରେ ପ୍ରକଟ ହେଲାବେଳେ ସେଠାରେ ନଦୀ କୂଳରେ ନଳକୂବର ବନ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ। ନଳକୂବର ମୁନୀଙ୍କୁ ଦେଖି ପ୍ରଣାମ କରି ତାଙ୍କ ପାଦଧୂଳି ନେଇ କପାଳରେ ମାରି ମୁକ୍ତିପାଇଲି ବୋଲି କହିଲା। ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ଗଦଗଦ ଭାବରେ ମୁନିଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟ ଆସନରେ ବସାଇ ଅତିଥିଚର୍ଚ୍ଚା କଲେ ନିଜ ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ହେଲା ବୋଲି କହିଲେ। ମୁନି ନଳକୂବରର ଏହି ନିର୍ମଳ ଭାବ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ କୋଳେ ଲଗାଇ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ। ମୁନି ତାହାର ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଲେ ଭକ୍ତଜନ ଯାହାଙ୍କୁ ମନପ୍ରାଣେ ଇଚ୍ଛାକରି ସୁଦ୍ଧା ସହଜରେ ଲାଭକରି ପାରିନଥାନ୍ତି, ତୁ ତାହା ବ୍ରଜରେ ଯାମାଳାର୍ଜୁନ ବୃକ୍ଷ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗଲାଗି ପବିତ୍ର ହେଲୁ। ତୋର ଏହି ସ୍ୱଭାଗ୍ୟ ପାଇଁ ଜଗତର ପାପୀ, ଦୁଃଖୀ, ରଙ୍କୀ ତୋତେ ଦର୍ଶନ କରି ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତହେବେ। ତେଣୁ ମୁନି ନଳକୂବର ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ବର ଯାଚିଛନ୍ତି। ଏହି ବର ସ୍ୱରୂପ ଭାବରେ ନଳକୂବର ମୁନିଙ୍କ ପାଦରେ ଲମ୍ବଭାବରେ ପଡ଼ି କହିଛି ସବୁ ତୋର କରୁଣା। ଯାହା ସାଧୁଜନମାନେ ଶାପ ଦେଇଥାନ୍ତି ତାହା ପ୍ରସାଦ ପରି ଅମୂଲ୍ୟ ହୋଇଥାଏ। ଏବଂ ପୂର୍ବେ ମୋର ଅପରାଧ ପାଇଁ ଦଣ୍ଡ ସ୍ୱରୂପ ଭାବରେ ଯାହା ଦେଇଥିଲୁ ତାହା ମୋପାଇଁ ଅମୃତତୁଲ୍ୟ ହେଲା। ଯାହାଙ୍କର ପାଦକୁ ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକରି ମଧ ଲାଭ କରିପାରି ନଥାନ୍ତି, ତାହା ତୋ କୃପାରୁ ମୁଁ ଲାଭକଲି। ତେଣୁ ତୁ ଯଦି ବର ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛୁ ତାହାଲେ ମୁଁ ବରରୂପେ ମାଗୁଛି ମୋତେ ବ୍ରଜବିହାର ଚରିତ କୁହ।

ମୋପାଇଁ ଅମୃତତୁଲ୍ୟ ହେଲା। ଯାହାଙ୍କର ପାଦକୁ ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକରି ମଧ ଲାଭ କରିପାରି ନଥାନ୍ତି, ତାହା ତୋ କୃପାରୁ ମୁଁ ଲାଭକଲି। ତେଣୁ ତୁ ଯଦି ବର ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛୁ ତାହାଲେ ମୁଁ ବରରୂପେ ମାଗୁଛି ମୋତେ ବ୍ରଜବିହାର ଚରିତ କୁହ।

କାରଣ ମୁଁ ନିଶିଦିବସ ବ୍ରଜରେ ରହି ସୁଦ୍ଧା କିଛି ଜାଣିପାରିଲି ନାହିଁ। ଏହାପରେ ନାରଦ ମୁନି ବକ୍ତାଭାବରେ ବ୍ରଜବିହାର ଚରିତ କହିଛନ୍ତି ଓ ନଳକୂବର ଶ୍ରୋତା ଭାବରେ ଶୁଣିଛି। ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନଉତ୍ତର ଶୈଳୀରେ କାବ୍ୟାରମ୍ଭ ଘଟିଛି।

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମରୁ ପଂଚମ, ପାଂଚୋଟି ଛାନ୍ଦ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜନ୍ମଠାରୁ ରାଧାଙ୍କସହ ମିଳନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯଥା- ୧ମ ବୋଲିରେ କଂସରାଜାର ମଥୁରା ନଗର ଓ ଯମୁନା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନନ୍ଦରାଜାର ଗୋପାପୁର, ବୃଷଭାନୁର ଦଧିଗ୍ରାମ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାରା ଯାବଟ ଗ୍ରାମର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ। ବଳରାମ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପୁତନା ବଧ, ଶକଟାଶୁରର ବଧ, ଏକବିଂଶ ଦିନରେ ଗର୍ଗ ମହାମୁନିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଭୟ ଶିଶୁଙ୍କର ନାମକରଣ, ତୃଣାବର୍ତ୍ତ ଦୈତ୍ୟକୁ ବଧ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦଇତାରି ନାମ ଧାରଣ, ଯଶୋଦାଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ, ଗୋପୀମାନଙ୍କର ବନ୍ଧାହୋଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦାମୋଦର ନାମ ଧାରଣ, ଗୋପରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଅରିଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ନନ୍ଦଯଶୋଦା ସମତେ ଗୋପବାସୀ କାଳିନ୍ଦୀନଦୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବୃନ୍ଦାବନ ଗ୍ରାମ ନବନିର୍ମାଣ କରି ଅବସ୍ଥାନ କରିବା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପରେ ଯୁବତୀଜନ ମୋହିତ ହେବ ଆଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ସହ ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ। ୨ୟ ବୋଲିରେ ଯମରାଜାର ଭଉଣୀ ଯମୁନା ଜନ୍ମର ରହସ୍ୟ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୋବତ୍ସା ଚାରଣ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲଠାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୋବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରବଳୀ ଦର୍ଶନ, ମହାଦେବଙ୍କ ପଂଚମୁଖରୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲଙ୍କୁ ପଂଚବର- ବାନା, ଶିଂଘା,କଠାଉ,ବାଡ଼ି,ଘର ପ୍ରଦାନ ଓ ମଲ୍ଲଠାରୁ ତାହା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜ ବିଭିନ୍ନ ସଖାମାନଙ୍କ ସହ ଗୋଚାରଣ ନିମନ୍ତେ ଗମନ, ସଖାଙ୍କ ସହ ବିଭିନ୍ନ କ୍ରୀଡ଼ା, ଭୋଜନ, ବକାସୁରର ବଧ, ବଟୁ ଓ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ସହ ହାସ ପରିହାସ, ଗୋଯୁବତୀଙ୍କ ଗଉରୀତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ ଓ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମୁଖ ସ୍ମରଣ ଓ କାମଜ୍ୱାଳା ଆଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ। ୩ୟ ବୋଲିରେ କବି ସମସ୍ତ ଦେବୀଙ୍କୁ ସୁମରଣା କରି କାବ୍ୟାରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି। ଉକ୍ତ ଛାନ୍ଦରେ ବିଘ୍ନସେନି ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ଗୋପି ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ସହ ଗଉରୀତୀର୍ଥକୁ ଗମନ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ, ଗୌରୀ ପୂଜାବେଳେ ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚନ୍ଦ୍ରବଳୀ ସହ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, ପୂଜାସ୍ଥଳିରୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି ଶାଶୁ ମୁଖରାର କ୍ରୋଧ, ଚନ୍ଦ୍ରାବାଳୀ ଅଙ୍ଗରେ ସୁରତି ଚିହ୍ନ ଦେଖି ସନ୍ଦେହ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କ କୌଶଳରେ ତାହାର ମୋଚନ, କୃଷ୍ଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରବଳୀଙ୍କର ବିରହ, ରାତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପୁରକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗମନ, ମଧୁମଙ୍ଗଳର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶ ଧାରଣ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହରେ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ବ୍ୟାଧି, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସ୍ୱାମୀ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲର ଆଗମନ, ରୋଗଶାନ୍ତି ନିମନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ, ତାଙ୍କ ଉପଚାରରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ରୋଗ ଶାନ୍ତି, ରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ, କୃଷ୍ଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ଦୁର୍ବାଦ ଶୁଣି କୀର୍ତ୍ତିଦା ଓ ବୃଷଭାନୁର ଅନ୍ୟଗ୍ରାମକୁ ଚାଲିଯିବାର ଚିନ୍ତା ଓ ତାହା ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀଦ୍ୱାରା ସମାଧାନ, କୀର୍ତ୍ତିଦା ଜଟିଳାକୁ ରାଧାଙ୍କର ବିବାହ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପ୍ରଦାନ, ଅର୍ଘାସୁର ବଧ, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମାୟାବଳରେ ବଛା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଖାମାନଙ୍କୁ ହରଣ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କାମଧେନୁ ବଳରେ ବଛା ଓ ନିଜ ସଖାମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର ।୪ର୍ଥ ବୋଲିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶବରୀଠାରୁ ଧାନ ବଦଳରେ କୋଳି କିଣିବା, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବାଲ୍ୟ ଯୌବନ ଓ ବିବାହ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭୟରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ଗୋପବାସୀ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଶାଖେଳ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସହ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମିଳନ ଲାଗି ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀର ଇଚ୍ଛା । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ଆଗମନ ଓ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଶ୍ୟାମକୁଣ୍ଡ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ, ବୃନ୍ଦାଠାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବିରହ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତପ୍ର ବିନିମୟ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଜଳକେଳି ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ କ୍ରୀଡ଼ା, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୋପବାଳକ ଓ ବସ୍ତ୍ରାହରଣ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଧାର, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପାଳ ଗୋପାଳୁଣୀଙ୍କ ସହ ବନରେ ବଣରେ ଭୋଜୀ, ଏହିପରି ଭାବରେ ଚତୁର୍ଥ ବୋଲି ଯାଏଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାଖେଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୫ମ ବୋଲିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋଚାରଣ ଉଦ୍ଦେଶରେ ବନ ଗମନ । ରାଧା ସଖିଙ୍କ ସହ ଅର୍କମୀ ପୂଜା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବନ ଗମନ, ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶ ଧାରଣ, ଜଟିଳା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ନ ପାରି ରାଧାଙ୍କର ସନ୍ତାନସନ୍ତତି ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କଠାରେ କାମନା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାଧାଙ୍କ ସହ ମିଳନ ହେବା ନିମିତ୍ତ ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ ଇନ୍ଦୁମତୀ ସଖିଦ୍ୱୟ ଆଗରେ ଆକାଂକ୍ଷା ପ୍ରକାଶ, ସଖିଦ୍ୱୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହାବସ୍ଥାକୁ ରାଧାଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ ଓ ତାଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେଇଯିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରଲମ୍ବାସୁର ବଧ, ରାଧାଙ୍କର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା, ରାସକ୍ରୀଡ଼ା ଓ ସମସ୍ତ ସଖିଙ୍କ ଗହଣରେ ବିଭିନ୍ନ ଲାସ୍ୟନୃତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା, ମୀନକେତନର ନାମକରଣ, ପଶୁପକ୍ଷୀ, ଫୁଲଫଳ ବୃକ୍ଷାଦିର ମନୋରମ ଚିତ୍ର ଓ ପ୍ରାତଃ କାଳୀନ ରତିକ୍ରୀଡ଼ାଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପାଂଚୋଟି ଷଷ୍ଠରୁ ଦଶମ ଛାନ୍ଦ ଯାଏ ବୈଷ୍ଣବତତ୍ତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା ସହ ଶରଦରାସ, ବସନ୍ତରାସ, ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ତଥା ବିଭିନ୍ନ ଋତୁଆଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଯଥା- ୬ଷ୍ଠ ବୋଲିରେ କବି ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଂକୁ ସ୍ମରଣ କରି ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ବିବରଣୀ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚୈତନ୍ୟରୂପୀ ଅବତାର, ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଲୀଳା, ପୁଣି ଉକ୍ତ ଛାନ୍ଦରେ କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ତାଙ୍କ ଅଷ୍ଟ ଚତୁଷଷ୍ଠୀ ଗୁରୁଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି (ଚୈତନ୍ୟ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ, ଅଦ୍ୱୈତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଗୌରଭକ୍ତ, ଶଚୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର, ଶଙ୍କରାର୍ଣ୍ଣବ, ହାଡାଇପଣ୍ଡିତ, ଈଶ୍ୱରପୁରୀ, ଗଦାଧରସ୍ୱାମୀ, ରାୟ ରାମାନଂଦ, ଶିବାନନ୍ଦ, ବାସୁଦେବ ଘୋଷ, ବକ୍ରେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡିତ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଶ୍ରୀନିବାସ ପଣ୍ଡିତ, କେଶବ ଭାରତୀ ଆଦିଙ୍କର) ବନ୍ଦନା ଗାନ ଓ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ସହ ନିଜକୁ ଦାସରୂପେ ଗ୍ରହଣ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ତେଣୁ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପୀମାନଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ସଭା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏକାଦିକ୍ରମେ ରାତ୍ର ଉଜାଗର,ଶରୀରରେ ଆୟାସ,ମାତା ଯଶୋଦାଙ୍କର ଦୁଃଖ, କାଳୀୟ ନାଗର ଗର୍ବ ଭଞ୍ଜନ, ଓ କୃଷ୍ଣ ସମେତ ସମସ୍ତ ଗୋପାଳ ଗୋପାଳୁଣୀଙ୍କ ଯମୁନା କୂଳରେ ସେହି ରାତ୍ର ଶୟନ, ଗୋପାଳୁଣୀମାନଙ୍କ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଭୋଗରାଗ, ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟାନ ଭୋଜନ, ବଳରାମଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଲମ୍ବାସୁରର ବଧ, ରାତ୍ରରେ ବନବିହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ । ୭ମ ବୋଲିକୁ କବି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଭାଗକୁ ଗୋପକେଳି ବାଣୀରେ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗକୁ ଗୁଣସାଗର ବାଣୀରେ ଗାଇବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମ ଓ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାପ୍ରତି ପ୍ରେମଭାବ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରବଳୀର ଈର୍ଷା, କାମ ବିଧୁରା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସହ ରାଧାଙ୍କ କୁଞ୍ଜରେ ରତିକ୍ରୀଡ଼ା, କୃଷ୍ଣ ଗୋପଯୁବତୀମାନଙ୍କ ସହ ଶାପଖେଳ, ଜଟିଳା ରାଧାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱକୁ ନେଇ ସନ୍ଦେହ ଓ ଏହାର ମୋଚନ ଆଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ଜୀବ-ପରମ ତତ୍ତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଶରଦରାସ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବସ୍ତ୍ରହରଣ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାସ-କ୍ରୀଡ଼ା, ହିମଋତୁ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୮ମ ବୋଲିକୁ ମଧ୍ୟ କବି ଦୁଇଗୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଭାଗଟି ଏକ ବିଂଶାକ୍ଷରେ ରଚିତ । ଏଥିରେ ବସନ୍ତରାସ, ଗୋପୀଙ୍କ ସହ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଫଗୁ ଖେଳ, ଗୋପରେ ରାଧା,ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହ ସମ୍ଭୋଗ କ୍ରୀଡ଼ାର କ୍ଷତଚିହ୍ନ ଦେଖି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କର ଶଠନାୟକ ଭାବେ ଭର୍ତ୍ସନା, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ, ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୂତୀ ପ୍ରେରଣ, ଶଙ୍ଖାସୁର ବଧ, ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କୁ ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିର ମହତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ କାହାଣୀ କଥନ,କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କର ପାଦ ବନ୍ଦନ ଓ କୁଞ୍ଜରେ ମିଳନ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗଟି ବିଂଶାକ୍ଷରେ ରଚିତ । ଏହି ଛାନ୍ଦରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ସହ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା । ପ୍ରାତଃ କାଳରୁ କୃଷ୍ଣ ଗୋଚରଣାର୍ଥେ ସଖାଙ୍କ ସହ ଅଶୋକ ବନକୁ ଗମନ,ସେଠାରେ ଗୋପବାଳମାନଙ୍କର ଉଦର ଜ୍ୱାଳା, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନାଦର ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣୀମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦର ଭାବ, ଅନ୍ତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ଅନୁଶୋଚନା ଆଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୯ମ ବୋଲିଟି ନବାକ୍ଷରୀ ବୃତ୍ତରେ

ରଚିତ। ଏଥିରେ ବର୍ଷାରତୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ, ବର୍ଷାରତୁର ଆଗମନରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମିଳନର ଆକାଂକ୍ଷା। ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ ଜଟିଳାର ରାଧାଙ୍କୁ କଡ଼ା ନଜର ବନ୍ଦୀ ଓ ଏଥିରୁ ମୁକ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କର ଉପାୟ ସ୍ଥିର, ବିଶ୍ୱାବସୁ ଶବର ଓ ନୀଳମାଧବ ପୂଜା, ରାଧାଙ୍କର ସୁଦଶା ବ୍ରତ ପାଳନ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନରେ ସିଦ୍ଧଶୀଳା ପୂଜା ପାଇଁ ରାଧା ସଖିଙ୍କ ସହ ଗମନ, ଗିରିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, ବଳଦେବ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧିକାଙ୍କର ଜନ୍ମଦିବସ ପାଳନ, ଗୋପରେ ଇନ୍ଦ୍ରୋତ୍ସବ ପାଳନ ବିରୋଧରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମତ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କ୍ରୋଧ, କୃଷ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗର୍ବ ଭଞ୍ଜନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରି ଧାରଣ କରି ଗୋବିନ୍ଦ ନାମ ବହନ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗର୍ବ ଖଞ୍ଜନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବରୁଣପୁରରୁ ନିଜ ପିତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର, ଆରିଷ୍ଟାସୁର(ଶଣ୍ଢ)ର ବଧ, ବ୍ୟୋମାସୁର ବଧ ଆଦି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଶେଷରେ ନିଜ ଜନ୍ମ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଛାନ୍ଦଟିକୁ ସମାପ୍ତ କରିଛନ୍ତି।୧୦ମ ବୋଲିରେ ଶରତରତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା, ବନବିହାର, ରାଧାଙ୍କ ଗର୍ବ ଓ ତାଙ୍କର ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ, ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ,ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଥୁରା ଓ ଦ୍ୱାରକା ଲୀଳାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

(ଚାରି)

ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବଧାରା

ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଉପାସକଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବ, ଓ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହକୁ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ସାହିତ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ। ପ୍ରାଚୀନ ସମୟରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଚେତନା ଅଳ୍ପ ବହୁତେ ଥିଲେ ହେଁ, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପରେ ହିଁ ଏଠାରେ ଏହାର ବିକାଶ ସୁଦୃଢ ଲାଭ କରିପାରିଛି। ସେ ଗୌଡ଼ ପ୍ରଦେଶରୁ ଉତ୍କଳକୁ ଆସିଥିଲେ, ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ଧାରାକୁ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବା ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ କୁହାଯାଇଥାଏ। ଏହି ଧାରାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲେ ପ୍ରେମ ଓ ଭକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଠାରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେବା। ତେଣୁ ଏହାର ଅନ୍ୟ ନାମ ଥିଲା ରାଗାନୁଗା। ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ସମୟରେ ଉତ୍କଳରେ ଏକ ସନ୍ଥ ଗୋଷ୍ଠୀଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ଯାହାକି ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀ ନାମରେ ସୁପରିଚିତ। ସେମାନେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଗୁରୁ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ହେଁ, ପ୍ରେମ ଭକ୍ତି ମାର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ ତଥା ଯୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବା ଥିଲା ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ। ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି ମାର୍ଗକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ। ଏହିପରି କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଗୋଷ୍ଠୀ ଦୁଇ ଭାଗରେ ଯଥା ଗୌଡ଼ୀୟ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଭାବରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା। ତେଣୁ କେତେକ କବି ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିକୁ ନେଇ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଥିବା ବେଳେ, ପୁଣି କେତେକଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରାଭକ୍ତି ଚେତନାରେ ପରିପୁଷ୍ଟ। ଯେଉଁମାନେ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିକୁ ନେଇ କାବ୍ୟ କବିତା ରଚନା କଲେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବର ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱ, ଶ୍ରୀରାଧା, ଗୋପୀତତ୍ତ୍ୱ, ଗୁରୁବାଦ, ସଖୀତତ୍ତ୍ୱ, ରାସକ୍ରୀଡ଼ା, ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ, ରସତତ୍ତ୍ୱ, ଧାମତତ୍ତ୍ୱ, ନାମତତ୍ତ୍ୱ, ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଭୃତି ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ। କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ ଏହି ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବତତ୍ତ୍ୱ ସମୂହ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ଯେପରି-

(କ) ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱ: ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି, ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା। ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଈଶ୍ୱର ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସ୍ୱୟଂରୂ,ଭଗବାନ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଇଚ୍ଛାମୟ, ସର୍ବଶକ୍ତିବନ୍ତ, ନିତ୍ୟ, ସନାତନ ଓ ବ୍ୟକ୍ତାବ୍ୟକ୍ତ ଭାବରେ ଗୃହୀତ। ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଆଦି ଓ ଅନାଦି, ନିର୍ଗୁଣ ଓ ସଗୁଣ। ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମରୂପେ ନିରୂପଣ କରିଥାନ୍ତି। ତେଣୁ ସେ ସେବକ ଓ ସେବ୍ୟ। ସେ ସୃଷ୍ଟି, ପାଳନ ଓ ସଂହାରର କର୍ତ୍ତା। ଏହା ତାଙ୍କର ଲୀଳାମାତ୍ର। ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାଖେଳାକୁ ତ୍ରିଧା ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି। ସେ ଦ୍ୱାରକାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଥୁରାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତର ଓ ଗୋକୁଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋତମ ଲୀଳା ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି। କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପଲୀଳାରେ ବାତ୍ସଲ୍ୟ(ଯଶୋଦା-କୃଷ୍ଣ), ସପକ୍ଷ ଭାବ(ସୁଦାମ,ସୁବଳ) ଇତ୍ୟାଦି ଗୋପବାଳକଙ୍କ ସହ, ପ୍ରେମ(ରାଧା ଓ ଗୋପୀଙ୍କ ସହ), ବୀର ଭାବ(ଅଘା, ବକା, କଂସ ଆଦି ନିଧନ)ରେ 'ଟିଉଠିଛି। ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପଲୀଳାକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି।

(ଖ) ଗୋପୀତତ୍ତ୍ୱ: ଗୋପୀତତ୍ତ୍ୱ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୋପୀଭାବକୁ ହିଁ ବୁଝାଇଥାଏ। ଏହି ଗୋପୀ ଭାବ ହେଉଛି ଚୈତନ୍ୟ ପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ବିଭବ। ଗୋପୀମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ କାମଗନ୍ଧହୀନ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରେମ। ନିର୍ମଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦଗ୍ଧ ହେମ ସଦୃଶ। ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କର କାନ୍ତା ସଦୃଶୀ ଲୀଳାକୁ କାମଲୀଳା କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ। ଶ୍ରୀରାଧା ଯେପରି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହ୍ଲାଦିନୀ ପ୍ରଧାନ ସ୍ୱରୂପଶକ୍ତି ତାଙ୍କ କାୟବ୍ୟୂହ ଅଂଶ ହୋଇଥିବାରୁ ସଖୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରୂପଗତ ହ୍ଲାଦିନୀ ପ୍ରଧାନ ଶକ୍ତି। ପୁଣି ରାଧାଙ୍କର ଯେପରି ଏକମାତ୍ର କାମ୍ୟ ହେଉଛି ସର୍ବତୋଭାବେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରୀତିବିଧାନ ସେହିପରି ସ୍ୱସୁଖ ବାସନା ଲେଶ ଏହି ଗୋପୀମାନଙ୍କର କାମ୍ୟ ମଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନଗତ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରିବା।

(ଗ) ରାସଲୀଳା ତତ୍ତ୍ୱ : ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ରାସଲୀଳାର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବି ମାନେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି। ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ରାସ' ଶବ୍ଦଟି 'ରସ' ଶବ୍ଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି।

'ରାସ' ହେଉଛି ଏକପ୍ରକାର ନୃତ୍ୟ। ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁ ନର୍ତ୍ତକୀ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଶେଷ ନୃତ୍ୟକୁ ରାସ କୁହାଯାଇଥାଏ। ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗୋପୀମାନଙ୍କର ମଣ୍ଡଳାକୃତି ନୃତ୍ୟ ହେଉଛି ରାସ। ଏହାକୁ ହଲ୍ଲୀଶକ ନୃତ୍ୟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ। ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧା ତଥା ଗୋପାଙ୍ଗନାଙ୍କ ସହ ବିଭିନ୍ନ ଢଙ୍ଗରେ ଏହି ନୃତ୍ୟ ରୂପକ ଲୀଳା କରିଥାନ୍ତି, ତେଣୁ ଏହାର ନାମ ରାସଲୀଳା ବା ରାସକ୍ରୀଡ଼ା। ଉକ୍ତ ନୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଚୁମ୍ବନ, ଆଲିଙ୍ଗନ, ସ୍ତନ ମର୍ଦ୍ଦନ ଆଦି କାମକଳା ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଥାଏ। ତେଣୁ ରାସଲୀଳା କାଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗ, କର ଓ ପଦ ବିକ୍ଷେନ ସହିତ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ସହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚତୁରତା ସହ ନୃତ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି। ପୁଣି ଏହି ରାସଲୀଳା ମଧ୍ୟରେ ବସନ୍ତରାସ ଓ ଶରଦରାସ ହେଉଛି ସର୍ବୋତ୍ତମ। ଋତୁ ମଧ୍ୟରେ ବସନ୍ତ ଋତୁରାଜ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ସମୟରେ କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ସହ ଯେଉଁ କ୍ରୀଡ଼ା କରନ୍ତି ତାହାକୁ ବସନ୍ତରାସ କୁହାଯାଏ। ଏଠାରେ ବସନ୍ତରାସର ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଇପାରେ। ଯଥା–

"କାମିନୀ ମଧ୍ୟେ କେଳି ବିନୋଦେ ।
ବସନ୍ତେ ଫଗୁ ଉତ୍ସବ ଗୋବିନ୍ଦେର ॥
ନୃତ୍ୟ ବଶରେ ରାସ ରସରେ ।
ମନୋହର ନଟବର ବେଶରେ ॥"(୮ମ ବୋଲି)

ବସନ୍ତ ରାସ ପରି ଶରତ ଋତୁ କାଳୀନ ରାସକ୍ରୀଡ଼ାକୁ ଶରଦରାସ ବା ଶରଦରାହାସ କୁହାଯାଇଥାଏ। ଏହି ଉଭୟ ରାସକ୍ରୀଡ଼ାର ମହତ୍ତ୍ୱକୁ କବି ଦାଶରଥି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ସପ୍ତମ ଓ ଅଷ୍ଟମ ବୋଲିରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

(ଘ) ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ : ପ୍ରାଚୀନ ସମୟରୁ ସାଧନାର ତିନୋଟି ମାର୍ଗ ରହିଆସିଛି ଜ୍ଞାନ, କର୍ମ, ଭକ୍ତି। ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ଭକ୍ତି ହେଉଛି ଅନ୍ୟତମ, କାରଣ ଏହା ସରଳ ଓ ସହଜ ଅଟେ। ପୁଣି ସତ୍ତ୍ୱେ, ରଜ ଓ ତମ ଏହି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ଭକ୍ତି ଭେଦରେ ସାଧନା ଭକ୍ତି ତ୍ରିବିଧ। ଏଥିରୁ ଉତ୍ତମା ଭକ୍ତି ସାଧନଭକ୍ତି, ଭାବଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ। ଉତ୍ତମା ଭକ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲେ ତାହାକୁ ସାଧନ ଭକ୍ତି କୁହାଯାଇଥାଏ। ସାଧନ ଭକ୍ତିର ସାଧ୍ୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଭାବ ବା ପ୍ରେମ। ଏହି ଉତ୍ତମା ସାଧନା ଭକ୍ତିର ନଅଟି ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତରେ କୁହାଯାଇଛି। ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା–

ଶ୍ରବଣ, କୀର୍ତ୍ତନ, ସ୍ମରଣ, ପାଦସେବନ, ଅର୍ଚ୍ଚନ, ବନ୍ଦନ, ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟ ଓ ଆତ୍ମନିବେଦନ। ଏହା ବୈଧୀ ଓ ରାଗାନୁଗା ଭେଦରେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲେ ହେଁ, ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ। ଭକ୍ତି ପରି ପ୍ରେମର ସ୍ୱରୂପ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ସାନ୍ଦ୍ରତା ବା ଗାଢତା।

ପ୍ରେମ ଗାଢତର ହେଲେ ରତି ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥାଏ। ତେଣୁ ରତି ଭେଦରେ ପ୍ରେମକୁ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱକୀୟା ଓ ପରକୀୟା ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି। ପରକୀୟା ଅପେକ୍ଷା ସ୍ୱକୀୟାକୁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି। ଯାଥା କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ–

"ପରକୀୟା ରସ ସୁଖ ବିଶେଷ । ବେନିମନ କେଭେ ନୁହଇ ତୋଷ ର

ଚୋରି ସୁରତି ଲାଳସ ମତି । ସ୍ୱକୀୟାରେ କାହିଁ ହେବ ସେ ପ୍ରୀତି ର " (୮ମ ବୋଲି)

ଏଥିରୁ ପରକୀୟା ପ୍ରେମ ପରାକାଷ୍ଠାକୁ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ। କବି ସେଥିପାଇଁ ଅଷ୍ଟମ ବୋଲିରେ ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି।

(ଙ) ଗୁରୁବାଦ– ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନର ଅଧିକାର ଦିଆଯାଇଥାଏ। ତେଣୁ 'ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୁହାଯାଇଛି–"କୃଷ୍ଣ, ଗୁରୁ, ଭକ୍ତ, ଶକ୍ତି, ଅବତାର, ପ୍ରକାଶ । କୃଷ୍ଣ ଏଇ ପଚ୍ଛୟ ରୂପେ କରେନ ବିଳାସ।"(ଆଦ୍ୟଲୀଳା,ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ, ପୃ–୮)। ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ। ତାଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରିବାଦ୍ୱାରା ସାଧକର ଭକ୍ତି ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧିତ୍ୱ ଆସିଥାଏ। ତେଣୁ ମହାତ୍ମାମାନେ ଦେବତା ଓ ଗୁରୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଦେବତା ତୁଲ୍ୟ ପୂଜା କରିଥାନ୍ତି। ଏହି ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରାୟତଃ କାବ୍ୟରେ ଗୁରୁଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗୁରୁଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥାନ୍ତି। କବି ଦାଶରଥି ଦାସ ମଧ୍ୟ ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ଷଷ୍ଠ ବୋଲିରେ ତାଙ୍କ ଅଷ୍ଟ ଚତୁଷଷ୍ଠୀ ଗୁରୁଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକ ବନ୍ଦନା ଗାନ କରିଛନ୍ତି। ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ନିଜକୁ ଦାସରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି।

ଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ପ୍ରତିଟି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦାଶରଥି ଦାସଙ୍କ ବ୍ରଜବିହାର ଏକ ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣକାବ୍ୟ। କବିଙ୍କର କାବ୍ୟରେ ଥିବା ବିଷୟବସ୍ତୁ, ବର୍ଣ୍ଣନାପାଟବତା, ଆଳଙ୍କାରିକତା, ଚମତ୍କାର ପଦ ସଂଯୋଜନା, ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀ ତଥା ବୃତ୍ତର ବ୍ୟବହାର, କାବ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ରସର ଅବତାରଣା, ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଗ୍ରାମୀଣ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ, ରୂଢ଼ି ତଥା ଲୋକବାଣୀର ପ୍ରୟୋଗ, ବିଭିନ୍ନ ଛାନ୍ଦରେ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାର ସଂଯୋଜନା, ସଂସ୍କୃତ ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଅବତାରଣା, ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ରଣଆଦିକୁ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଇଛନ୍ତି। ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର ଲାଭ

କରିପାରିଥିଲା। କାବ୍ୟର ଅବୟବ ଯଦିଓ ବୃହତ୍ ତଥାପି ମଧ ଏହାର ରଚନାଶୈଳୀ ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିପାରିଛି। ପୁଣି ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧାରାର ଏକ ବିଶେଷ ଦିଗ ହେଉଛି ନିଜର ଦାସତ୍ୱ ଭାବ ପରିପ୍ରକାଶ କରିବା ତେଣୁ କବି ବ୍ରଜବିହାର କାବ୍ୟର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ନିଜକୁ ଦାସ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଚୈତନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ। ପୁଣି କବିଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଏହି ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ। କାରଣ ତାଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ଅନ୍ୟ କୋଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଏଯାବତ୍ ମିଳିପାରି ନାହିଁ। ତେଣୁ ଏହି ଗୋଟିଏ କୃତି ମାଧ୍ୟମରେ କବି ଅନେକ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥିଲେ। ଯାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ବିଭିନ୍ନ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟର ପଠାଗାର ତଥା ଅଭିଲେଖାଗାରରେ ରହିଥିବା ଅନେକ ପ୍ରତିଲିପି ବା ଅନୁଲିପିମାନଙ୍କଗୁଡ଼ିକରୁ। କାବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବିଭିନ୍ନ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ରଜବିହାର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୌଡୀୟ ବୈଷ୍ଣବ କାବ୍ୟ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ଦାସ 'କୀରମୋହନ- (ସମ୍ପାଦନା) 'ବ୍ରଜବିହାର' ୧ମ ଓ ୨ୟଖଣ୍ଡ (କବି- ଦାଶରଥି ଦାସ), ପ୍ରକାଶକ – ଶ୍ରୀହରି ସଂକର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକାଶନୀ, ଓଡ଼ିଆ ବଜାର କଟକ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ- ୧୯୮୩। (ଓଡ଼ିଆ ବିଭବ)

୨. ଦାସ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ - ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ(ତୃତୀତ ଭାଗ), ପ୍ରକାଶକ- ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, ବାଲୁବଜାର, କଟକ, ୧୯୬୬।

୩. ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଶୁତୋଷ – ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରକାଶକ- ବିଦ୍ୟା ପ୍ରକାଶନ, ବାଲୁବଜାର କଟକ, ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ- ୨୦୧୭।

୪. ବଳ ଗଙ୍ଗାଧର- ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟ, ପ୍ରକାଶକ- ଅପୂର୍ବା, ୟୁନିଟ୍ – ୩, ଖାରବେଳ ନଗର, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ନୂତନ ସଂସ୍କରଣ- ୨୦୨୧।

୫. ମହାନ୍ତି ସୁଧୀର ଚନ୍ଦ୍ର- ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରକାଶକ- ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, ବାଲୁବଜାର, କଟକ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ- ୨୦୧୮।

❖ ❖ ❖